

SURİYE İÇ SAVAŞI: BİR MEZHEP SAVAŞINDAN ÖTESİ

Yusuf Selman İnanç

Daily Sabah, yusuf.inanc@dailysabah.com

ÖZET

Bu makale Ortadoğu'daki bölgesel ve uluslararası dengeleri kökten sarsan ve muhtelif gruplar ve ülkeler arasındaki saklı kavgaların ortaya çıkmasına sebebiyet veren Suriye savaşının mezhepçilik çerçevesinde açıklanmasının indirgemeci bir tavır olduğunu savunmakta ve tarihi arka planın sağladığı bilgilerle savaşın birden fazla sebep ve saikle ortaya çıkmış olup, farklı faktörlerin çakıştığını iddia etmektedir. Modern öncesi dönemlerdeki mezhep temelli tanımlamaların ve kimliklerin doğrudan bugüne uyarlanmasının anakronik bir okumaya yol açacağını savunan makale, mezhepçiliğin bir gerçeklik olduğunu inkar etmemekle birlikte savaşın ilk çıkış sebebinin salt mezhep temelli açıklanamayacağı, ancak mezhep argümanının kitleleri mobilize etmek adına savaşın ilerleyen zamanlarında rejim ve radikal İslamcı gruplar tarafından kullanıldığı sonucuna varmaktadır. Makale savaşın birden fazla boyutu ve sebebi olduğu kabulünden hareketle temelde, 1963'te Baas rejiminin ve 1971'de Hafız Esed'in iktidara gelmesinin ardından uygulanan seküler, sosyalist politikaların, 1980'lerde başlayıp, 1990'larda ivme kazanan *infitah* hamlesinin yol açtığı ekonomik eşitsizliğin, sürekli olarak devam eden siyasi baskıların diktatöryel bir rejim ortaya çıkarmasının ve hem ekonomik hem de politik olarak önce kırsalın ve dolayısıyla azınlıkların sonraları rejime yakın Alevi yahut Sünni sermayedarların öncelenecek, şehirlerde yaşayan ve dolayısıyla genellikle Sünni olan Baas öncesi elitin karşı karşıya gelmesi gerçeklikleri üzerinden savaşı okumak eğilimindedir. Savaşın daha ziyade modernleştirici, sekülerleştirici, Arap milliyetçisi ve son 40 yılda ortaya çıkmış bir üst sınıf ile modernizm ve sekülerizm karşıtı olup siyasi olarak ümmetçi ve ekonomide daha liberal bir görüşe yakın ve sistem dışı kalmış bir kesim arasındaki mücadele olarak başladığı makalede izah edilecektir. Ancak savaşın ikinci yılından itibaren öncelikle rejimin ardından da sonradan zuhur eden radikal örgütlerin mezhepçi bir argümantasyona başvurdukları gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, mezhepçilik, Sünnilik, Alevilik, savaş

1. Giriş

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve hızlı bir şekilde bölgenin neredeyse tamamına yayılan Arap dünyasındaki ayaklanmalar Tunus, Yemen, Libya ve Mısır'da rejim değişikliğine sebep olurken Suriye'de kanlı bir iç savaşa dönüşerek bölgedeki tüm dengeleri alt üst etmiştir. Birçok bölgesel ve uluslararası aktörün müdahil olduğu savaş Suriye'nin toplumsal yapısı ile ilgili merakı da artırmış ve iktidarın 1971 yılından bu yana azınlığa mensup bir aile elinde olması, ülkenin savunma ve istihbarat gibi hayati birimlerinin başında bu aile ile aynı mezhebe mensup kişilerin olması savaşın mezhep temelinde açıklanmasına yol açmıştır (Pipes, 2011). Bu görüş Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed ve babası Hafız Esed'in mensubu olduğu Alevi azınlığın genel nüfusun %12'sini oluşturması ve ülkenin neredeyse %70'inden fazlasının Sünni olması gerçeğinden hareketle Baas rejimi iktidarını azınlığın çoğunluk üzerindeki tahakkümü olarak tanımlamakta ve Suriye'nin etnik ve mezhep temelli bir ayrım ile Fransa ve İngiltere tarafından yaratılmış suni bir devlet olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Ancak böylesi bir açıklama hem sosyal ve ekonomik boyutları, şehir-kırsal farkını yok sayarak indirgemeci bir tavra dönüşmekte hem de mezhep bazlı kimlik tanımlaması yaparak bu dini oluşumları modern öncesi dönemde birleştirmek suretiyle anakronik bir yanılığın içine düşmektedir. Öte yandan Hafız Esed'in iktidara gelirken ve hemen sonrasında hem Dürziler hem de Aleviler ile kavgaya tutuşması, zaman zaman Sünnileri desteklemesi, hatta kardeşi Rifat Esed'in darbe teşebbüsüne şiddetle karşılık vermesi, aynı şekilde Beşar Esed'in ilk yıllarında kendisine tehdit oluşturabilecek Alevileri görevlerinden uzaklaştırması Esed ailesinin Suriye'deki yönetici pozisyonunu kullanmak için mezhebi araçsallaştırdığı gerçeğini de göstermektedir.

Suriye toplumu oldukça heterojen bir yapıya sahip olup, bölgeselcilik, mezhepçilik, etnik ayrımlar ve sınıfsal farklılıklar belli noktalarda kesişmekte ve bu durum da toplumsal yapının tek bir etkene bağlanarak açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Halkın %70'inden fazlası Sünni iken yaklaşık %12'si Alevidir. %9'luk bir oran ile Hristiyanlar ikinci en büyük azınlığı oluştururken nüfusun %3'ü Dürzi, %3'ü İsmaili olup geri kalanı muhtelif din ve mezheplere mensuptur. Hristiyanların ekserisi Arap olup Yunan Ortodoks Kilisesi'ne mensupken az bir kısmı da Ermeni'dir. Nüfusun büyük bir kısmı Arap olup, Kürtler, Türkmenler ve Ermeniler de başlıca diğer etnik unsurlardır. Üstelik şehirde yaşayan nüfusla kırsalda yaşayan nüfus arasında ekonomik olarak farkların mevcut olması, Sünni olmalarına rağmen Kürtler ve Türkmenlerin siyasi ajandalarının Arap çoğunluğunki ile farklılaşmış olması etnik ve mezhep ayrımlarına yeni bir boyut katmaktadır. Suriye savaşını mezhep temelli ele alırken iki noktada hata yapıldığı söylenebilir. Birincisi mezhepsel ayrımların tarihten olduğu gibi tevarüs edildiği zannı ve ikincisi de sosyal, ekonomik ve bölgesel değişim ve dönüşümlerin sadece mezhep temelinde geliştiği ve diğer dinamiklerin ehemmiyeti haiz olmadığı yanılgısıdır.

Öncelikle her ne kadar Suriye rejimi etnik ve mezhep temelli alt kimlikleri yeniden üreterek araçsallaştırmışsa da bu kimliklerin 1960'lardan başlayarak yeni bir kimliğe büründüğü söylenebilir. Modern öncesi dönemde ortaya çıkmış olan mezhepsel kimliklerin ise doğrudan günümüzde karşılığı aranarak savaş iki mezhep mensupları arasında cereyan ediyormuş zehabına kapılmak ve İslam tarihi boyunca ortaya çıkan bu mezhep ya da dini temelli tanımlamalara dayandırılan kimlikler sanki tamamıyla kuşatıcı ya da savaş için tek başına bir sebep oluşturabilecekmiş gibi davranılması yanıltıcı olmaktadır. Modern öncesi dönemde yaşanan mezhepsel gerilimler ve çatışmaların sosyal ve ekonomik sebepleri doğrudan o günün şartları ile ilgili olup, bugüne aktarılmış gibi hareket edilmesi ya da bugünkü mezhep unsuru ihtiva eden çatışmaların geçmişteki kökenlere bağlanması genellemeci bir tavidir. Modern dönemde mezhepçilik belli bir mezhebin mensuplarının siyasi bir şura ulaşarak üst menfaatler belirlemesi ve belli bir hedefe matuf olarak birlikte hareket etmesi olarak açıklanabilir (Makdisi, 2008: 559). Suriye Alevileri Osmanlı'nın dağılıp Fransa'nın manda yönetimi kurmasından başlayarak benzeri bir şuurlanma sürecinden geçmiş ve hem ordu hem de Baas Partisi içerisinde beraber hareket etmişlerdir (Faksh, 1984: 146). Ancak bu durum modern Suriye'nin kuruluşu ile ilgili olup tarihsellikten ziyade Baasçı ve sosyalist ideolojinin tesiri ile açıklanabilir.

Mezhep kimliği meselesiyle ilgili bir diğer husus da Suriye rejiminde baskın olan Aleviliktir. Her ne kadar Alevilikten birçok kaynakta Şia'nın bir kolu olarak bahsedilse de daha müstakil bir yapısının olduğu ve Şii ulema tarafından muteber kabul edilmediği tarihi bir gerçekliktir. Bu sebeple İran-İrak savaşında Hafız Esed'in İran'dan yana tavır koymasıyla bazı Şii ulema Aleviliğin de Şia içerisinde görülebileceğine dair fetva yayınlamak zorunda kalmıştır (Moosa, 1987: 318). Öte yandan İran destekli Hizbullah'ın rejim yanında savaşıyor olması da yine mezhep birliğinden ziyade Hizbullah ile İran arasındaki geçiş güzergahında bulunan Suriye'nin İran karşıtı bir yönetimin eline geçmesi korkusu ile ilgili olduğu söylenebilir (Totten, 2012: 16). Hizbullah örgüt yapısı itibarıyla mezhep argümanına sıkça başvuruyor olsa da Suriye rejimi ile geçmişte çıkar birlikteliği olmadığı dönemlerde ciddi sıkıntılar da yaşadığı vakidir (Talhamy, 2008: 571).

İkinci olarak ise Osmanlı yönetiminin bir bakiyesi olarak görülebilecek olan elitin Baas Partisi'nin kamulaştırma politikaları ile tasfiye edilerek daha sonraları Sünni sermayedarların da katılımı ile azınlıkların önde olduğu yeni bir elitin yaratıldığı gerçeği ve bunun sonuçları göz ardı edilebilmektedir. Suriye'de 1960'lardaki devletçi ekonomi 1980'lerden itibaren yerini *infıtah* adı verilen ekonomik liberalizasyon politikalarına bırakmış ve toplumsal eşitsizlikte artış görülmüştür. Devletçi politikalar her mezhepten olan çiftçileri ve köylüleri Baas Partisi'nin destekçisi yaparken, şehirli Sünni elitleri Parti'ye ve rejime karşı tavır almaya itmiş, ekonomideki liberalleşme ve Beşar Esed döneminde devletin ekonomiden eskiye nazarla büyük ölçüde çekilmesi ise rejime sadık hem Sünnilerden hem de Alevilerden oluşan şehirli bir tabaka yaratırken kırsal kesimde yaşayan halkın devlete sırt çevirmesine yol açmıştır. Siyasete doğrudan etki eden bu ekonomik değişimler kimi zaman azınlıkları incelemiş, kimi zaman ise aralarında bir işbirliği doğmasına yol açmıştır. 1970'lerde rejime karşı Halep ve Hama civarında Müslüman Kardeşler ve eski elitin desteğiyle başlatılan ancak kırsal kesimin ilgisini çekmeyen isyan devletçi politikaların bir sonucu olarak görülebilecekken (Lund, 2016), 2011'de başlayan ayaklanmanın ise hatalı liberal ekonomi politikaları ile açıklanması mümkündür. Ancak bu ekonomik temelli değişimler aynı zamanda sınıfsal ve mezhepsel ayrımları da göstermektedir. Örneğin, kamulaştırma politikalarının en

büyük mağduru toprak sahibi, şehirli ve Sünni aileler olurken, bu durumdan en kazançlı çıkan kesim ise kırsaldaki topraksız azınlıklar olmuştur.

Savaşın ilk zamanlarında düzenlenen barışçıl gösterilerde herhangi bir mezhepçi retorik kullanılmazken rejim azınlıkların sadakatinden emin olmak için bu ayaklanmanın Sünni bir ayaklanma olduğu ve rejimin çökmesi durumunda azınlıkların bu durumdan en fazla zarar gören gruplar olacağı propagandasına başlamıştır. Buna mukabil El Kaide bağlantılı Nusra Cephesi ve sonraları Nusra Cephesi'nden koparak müstakil bir örgüt haline gelen Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) aynı şekilde mezhepçi bir söylemle Sünni kitleleri mobilize etme yoluna gitmiştir. Var olan kırılğan fay hatları bu şekilde harekete geçirilmiş, İran destekli ve Lübnan merkezli Hizbullah örgütünün de rejimin yanında savaşa girmesiyle savaşta mezhepsel boyutun öne çıktığı, böylelikle de 2011'deki kitlelerin asıl amacından uzaklaştığı söylenebilir.

Bu makale ikinci bölümde savaş öncesi Suriye ile ilgili azınlıkların durumunu ve sosyo-ekonomik değişimleri ele almaktadır. İlk olarak Suriye'nin Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Fransız manda yönetimi altında ortaya çıkan sosyo-ekonomik yapıyı ele alarak, etnik ve mezhebi azınlıkların modern Suriye'ye geçiş döneminde kimliklerinin nasıl bir dönüşüme uğradığını kısaca göstermektedir. Ardından Baas Partisi'nin ve Hafız Esed'in uyguladığı sosyalist, devletçi, liberal ve seküler politikaları mezhep ve sınıf bağlamında değerlendirip, bunların sonuçlarını değerlendirmekte ve bu noktada ortaya çıkan İslamcı hareketlerin temel saiklerini göstermektedir. Üçüncü bölümde ise Beşar Esed dönemi ele alınmakta, ilk olarak Beşar Esed'in iktidarını sağlama almak için kendi mezhebinin mensupları ile giriştiği mücadele konu edilmektedir. Ardından büyük ölçüde liberal ekonomiye geçilmesinin neticeleri incelenmekte ve bu noktada toplumsal eşitsizliğin ulaştığı boyutlar, Baas Partisi'nin kırsalda desteğini kaybetmesi, dini ve aşiret liderlerinin toplumda yeniden güç kazanması ve rejimin Sünni ulema ve şeyhlere görece serbesti sağlayarak ekonomik çöküntüyü yardım ve dayanışma kuruluşu gibi faaliyet gören dini oluşumlarla kapatmaya çalıştığı anlatılmaktadır. Ekonomik etkenlerin yanı sıra bitmek bilmeyen siyasi baskılara da değinilerek savaşa giden süreç irdelenmektedir. Dördüncü bölümde ise savaş esnasında mezhebi ve etnik kimliklerin nasıl yeniden üretilerek, araçsallaştırıldığı ve kitleleri bir tarafa bağlı kılmak için kullanıldığı gösterilmektedir. İlk olarak Suriye rejiminin, her ne kadar hal-i hazırda savaşan ordusunda Sünni askerler ve kabinesinde Sünni bakanlar olsa da ve iktidarı ele geçirdiği ilk günden mezhepçiliği reddederek Arap milliyetçiliğini öne çıkarmış olsa da, azınlıklara Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra başlayan dönemde Sünni halkın Irak Baas'ı tarafından yapılan tüm eylemlerin mesulü olarak gösterildiğini hatırlattığı, muhaliflerin tamamen mezhep motivasyonu ile hareket ettiği propagandası yaptığı ve Irak'takiler ile aynı kaderi paylaşmak istemiyorlarsa rejim tarafında savaşmaya mecbur olduklarını vurguladığı anlatılacaktır. Sonrasında ise Nusra Cephesi ve İŞİD gibi örgütlerin Suriye'deki ayaklanmada başat rol oynayan ve temelinde Müslüman Kardeşler yapılanması olan Özgür Suriye Ordusu'ndan (ÖSO) farklı olarak sahip oldukları köktenci ideoloji ile mezhep söylemine sık sık başvurdukları gösterilecektir. Böylelikle, savaştaki muhtelif çatışan gruplar Suriye savaşını, sosyo-ekonomik sebeplerini unutturarak bir mezhebi tona bürüdü.

2. Suriye'de Sınıfsal Dönüşüm ve Mezhep

Bu bölümde Suriye'de Osmanlı döneminde devlet tarafından İstanbul'a destek vermesi ve yerel halkı yönetmede yardımcı olması amacıyla oluşturulan şehirli ve Sünni elitin, Fransız mandası yönetimi esnasında siyasi bilince kavuşmuş kırsaldan gelen ve kendisine en çok orduda yer bulabilmiş Alevi kitle ile yer değiştirmesinin tarihsel süreci anlatılacaktır. Azınlıkların domine ettiği Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra uygulamaya koyduğu ekonomi politikalarının ülkedeki sınıf ve mezhep ilintisine nasıl etkide bulunduğu ve ardında da devletçi ekonomi politikalarının yerini nispeten liberal politikalara bırakmasının doğurduğu yeni ekonomik sınıfın mezheple olan ilişkisine değinileceği gibi Alevi topluluk içerisindeki çatışmaya da değinilerek mezhebin Suriye siyasetinde ne dereceye kadar rolü olduğu irdelenecektir.

2.1. Kırsalın Yükselişi, Yeni Elitin Doğuşu

Osmanlı devleti tarafından Suriye'yi yönetmek üzere İstanbul'dan tayin edilen yöneticiler dil ve örf-adet gibi konularda yerel halktan uzak ve farklı oldukları için asker toplamakta zorlanıyorlar, bu sebeple de halkın ileri gelenleri ile işbirliğine gidiyorlardı (Hourani, 1968). Osmanlı işbirliğine gideceği

aileleri seçerken halk üzerinde hem dini hem de ekonomik olarak etkili ve toprak sahibi olan şehirli ve dolayısıyla da Sünni kimseleri tercih ediyordu¹. Bu ağa ve şeyhlere tanıdığı imtiyazlar ile hem 19. Yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan milliyetçi hareketleri bastırmak hem de devam eden savaşlar için bölgeden asker toplamak arzusundaydı (Khoury, 1991: 1378). Osmanlı sisteminde Hristiyanlar görece serbest bir ortamda yaşamalarına karşın Batı'dan gelen ve Osmanlı karşıtlığını körükleyen fikirlere en açık olan kitleydi (Allen, 1993: 43). İstanbul hükümetinin tayin ettiği yöneticilerin Aleviler, İsmaililer ve Dürziler gibi diğer Müslüman azınlıklar ile teması zaman zaman değişim gösterse de oldukça kısıtlıydı (Hourani, 1947: 22). Osmanlı'nın şehirli, toprak ve dini nüfuz sahibi olan Sünniler ile ilişki içinde olması yeni bir elit yaratmıştı ve bu elitin ülkedeki hakimiyeti Fransız mandası döneminde yer yer sekteye uğrasa da Baas Partisi'nin iktidara gelişine kadar devam etmişti.

Osmanlı döneminde Aleviler ise Lazkiye ve Tartus kırsalı ile Dürzi Dağı'nda yaşayan ve toplumun genelinden kendilerini tecrit etmiş bir azınlıktı. Alevilik daha ziyade kurucusu Ebu Şuayb İbn-i Muhammed Nusayr'a atıfla Nusayrilik olarak adlandırılmaktaydı. Aleviler toprak sahibi Sünnilerin tarlalarında çalışır, çocuklarını hizmetçi olarak bu ailelerin yanlarına verir ve hiç bir şekilde toplumun geneli ile temas etmezlerdi (Faksh, 1984: 133). 1950'lere kadar Aleviler sadece bahsedilen kırsal kesimde yaşadığı için Nusayri kelimesi ile kastedilen bir diğer anlam ise köylüydü (Pipes, 1989: 436). Sünni ulema tarih içerisinde birçok defa Alevilerin mürted olduğuna dair fetvalar yayınlamışken Şii ulema ise aşırı/gulat olduklarını söyleyerek Şia'nın içinde kabul edilemeyeceklerini belirtmiştir. Alevilik tamamıyla kendine özgü ve mistik bir yol olarak küçük bir grubun devam ettirdiği bir inanç sistemi olarak kalmıştır.²

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransızlar Suriye'yi etnik ve mezhep temelli bir bölüştürmeye tabi tutmuş ve kısa ömürlü de olsa bir Alevi Devleti kurulmasına müsaade etmişlerdir. Ancak kuruluşunda Hafız Esed'in aşiretinin de büyük rol oynadığı bu devlet kendisini devam ettirememiş ve Fransızlar 1946'da ülkeden çekilirken üniter yapıda bir Suriye'de bırakmayı tercih etmişlerdir. 1920 ile 1936 yılları arasındaki bu Alevi Devleti'nin şehirlerine yani Lazkiye, Tartus ve Dürzi Dağı civarına çok sayıda okul açılmış ve Alevi kitle ilk defa düzenli bir eğitime tabi tutulmuştur. Daha da önemli genç Alevi erkekleri orduya alınmış, ülkenin farklı yerlerinde göreve başlamış ve farklı kesimlerden insanlarla muhatap olmuşlardır. Fransızlar çekildikten sonra başlayan siyasi istikrarsızlık ve gittikçe artan ekonomik sıkıntılar ülkeyi sarsmaya ve ordunun hayati bir rol kazanmasına yol açmıştı. Ordu 1949 ile 1966 yılları arasında beş defa darbe yapmış ve her seferinde başka bir kadro ülke yönetimine el koymuştu. Aleviler Fransızlardan kendilerine özerklik verilmesini ve üniter bir Suriye içerisinde yer almak istemediklerini belirtmeler de bu talepleri karşılıksız kalmıştı. Sünni çoğunluk ile yeniden yaşamaya mecbur olduklarını anlayan Alevi aşiretler girmeleri en kolay olan Baas Partisi ve orduyu hedef bellemişler ve çocuklarını bu iki kuruma girmeleri için teşvik etmeye başlamışlardı (Pipes, 1989: 440). Alevilerin ve diğer azınlıkların orduya girmekte ısrarcı olmalarının birkaç sebebi vardı. Birincisi azınlıklar orduyu kendileri için kariyer yapabilecekleri ve eşit haklara sahip olabilecekleri bir güvenli liman olarak değerlendirmişlerdi (Seale, 1990: 37). İkincisi hem ordunun hem de Baas Partisi'nin Arap milliyetçisi ve seküler bir tona sahip olması azınlıkları cezbediyor ve dini olarak çoğunluktan farklı olmalarını önemsizleştiriyordu. Üçüncüsü her iki kurumda da baskın olan sosyalist düşüncelerin kırsal ile şehir arasındaki eşitsizliği gidermek isteyen politikaları kırsal ve fakir kesimden gelen azınlıklar için kulak verilecek vaatlerdi. (Van Dam, 2011: 16). Son olarak ise orduyu kariyer yapılacak bir kurum olarak görmeyen Sünniler askerlik için talep edilen bedeli bir şekilde ödeyebilirken, kırsal kesimden gelen azınlıklar için bu oldukça zorlayıcı bir meblağ idi (Pipes, 1989: 441). Bu sebeplerden ötürü sadece Aleviler değil aynı zamanda Dürziler ve İsmaililer de hem orduya hem de Baas Partisi'ne kaydolarak ülkenin geleceğinde kendilerine bir yer arayışına girmişlerdi. Görüldüğü üzere ordunun ve Baas Partisi'nin vaat ettiği imkanlar kırsaldan gelen, toprak sahibi olmayan ve düşük ekonomik sınıfa mensup kimseler için biçilmiş kaftandı. Azınlıkların orduya ve partiye girmesi ile Suriye'de taşlar yerinden oynamaya başlamıştı. Her ne kadar Baas Partisi 1963'te iktidara geldiğinde çoğunluğu Sünnilerden oluşsa bile Sünni kesim çıkar uyumsuzlukları, bölgeselcilik gibi sebeplerle birlik içerisinde hareket etmemiş ve azınlıkların aksine böylesi bir algıya sahip olmamıştı (Van Dam, 1978: 207). Azınlıkların çabaları sonuç vermişti ve Baas Partisi iktidara gelmeden hemen önce ordunun yarısından fazlası Alevilerden oluşmaktaydı (Batatu, 1981: 40). Ordunun ve Baas Partisi'nin birlik içerisinde ülkeyi yönetmeye başlaması ve eşitlikçi ve devletçi politikaları uygulamaya koyması ile

¹ Ancak işbirliğine gidilen ailelerin Sünni olması bir şart değildi. Örneğin Hama'da İsmail Hayr Bey (Talhamy, 2008), Tartus'ta ise Muhammed Galib el-Tavil Osmanlı hizmetinde valiliğe kadar yükselmişlerdi (Friedman, 2001).

² Aleviler ile ilgili hem Sünni hem de Şii ulemanın verdikleri fetvalar için lütfen bkz. Friedman, 2010 ve Kramer, 1987

Osmanlı eliyle ortaya çıkan elitin de sonunu getirmişti. Kaldı ki orduya ve Baas Partisi'ne giren azınlıkların asıl amacı da sosyalist politikaları hayata geçirerek kırsal ile şehir arasındaki ekonomik farkı gidermekti (Drysdale, 1982: 3). 1968 senesinde Baas Partisi'nin mensuplarının yarısından fazlasının işçi ve köylülerden oluşuyor olması bu ekonomik vaatlerle ilgiliydi (Batatu, 1981: 338).

Baas Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte radikal bir toprak reformu uygulanarak birçok toprak sahibinin elindeki topraklar topraksız halk arasında paylaştırıldı (Keilany, 1980). Toprak reformunun yanı sıra petrol kaynaklarının işletmeciliği yabancı şirketlerin elinden alındı, bankaların tamamı kamulaştırıldı ve hatta küçük çaplı sayılabilecek şirketlere dahi el konuldu. Ekonominin yönetimi tamamıyla kırsal kesimden gelen yeni doğmuş bir elitin yönettiği devletin eline geçti. Öte yandan Tartus'a yeni bir liman yapmak ve Lazkiye'deki mevcut limanı genişletmek suretiyle petrol ihracatı hızlandırıldı. (Drysdale, 1982: 8). Bu durumdan en zararlı çıkan Osmanlı zamanında ortaya çıkmış ve Şam, Halep ve Hama gibi ticaretin yoğun olduğu kentlerde yaşayan Sünni elit iken en kârlı çıkan da kırsalda yaşayan, topraksız azınlıklar oldu. Öte yandan Baas Partisi'ni hummalı bir çalışma içine girerek eğitim, sağlık ve ulaşım imkanlarını Suriye'nin kırsal kesimine götürmeye başladı. Sadece Alevilerin yaşadığı bölgelere değil sadece Sünnilerin yaşadığı Rakka, Deyr ez-Zor, Deraa gibi bölgelere de bu imkanlar taşındı. Bu sebepledir ki Şam, Halep ve Hama gibi yeni reformlardan olumsuz etkilenen bölgelerden olan Baas Partisi üyeleri ve destekçilerinin sayısı azalırken Deyr ez-Zor gibi bölgelerde artış göstermişti. (Van Dam, 2011: 79). Baas Partisi'nin özellikle de Hafız Esed'in amacının mezhepçi olmayan, seküler, sosyalist ve Arap milliyetçisi bir Suriye yaratmak olduğu söylenebilir. Ancak bu ideal Suriye'yi yaratırken karşılaşılan problemlerden birincisi eski eliti yok ederken çoğu azınlıklardan oluşan, mensup oldukları mezhep sebebiyle kendilerine birçok kapıların açıldığı ve bir zaman sonra isimleri yolsuzlukla anılmaya başlayan yeni bir guruhun ortaya çıkmış olması, ikincisi de her şeyin devlet tarafından kontrol edildiği bir ekonominin sürdürülemez olduğu gerçeği ile karşılaşılmış olmasıydı. Gittikçe artan siyasi baskı ve kötüye giden ekonomi halkta karşılık bulmuş ve İslamcı hareketler, özellikle ekonomik vaziyeti öne çıkararak, güçlenmeye başlamışlardı.

2.2. Topluluk İçi Çekişme ve Eski Elit ile Çatışma

Azınlıkların ağırlığının hissedildiği Baas Partisi'nin 1963'te iktidara gelmesiyle Suriye'nin toplumsal yapısından kaynaklı yeni çekişmeler görülmeye başlanmıştır. Baas Partisi'nin iki etkili ismi Salah Cedit ve Hafız Esed arasında görünür hale gelen çekişmeden Esed zaferle çıkmış ve 1971'de ülkenin otoriter yöneticisi olarak tek adam haline gelmiştir. Hafız Esed Osmanlı dönemindeki Filistin ve Beyrut'u da içine alan büyük Suriye'yi yeniden kurmak, İsrail'i yok etmek, Arapların lideri olmak ve yaptığı bir dizi yenilikle sosyalist ve seküler bir Suriye kurmak istiyordu (Ma'oz, 1993: 98). Van Dusen'in (1975: 139) tabiriyle 'Suriye'nin en fakir ailelerinden olup bir şekilde lise eğitimi alma imkanı bulmuş' bu yeni elit kendi içerisinde siyasi kavgaya tutuşmuştu.

Hafız Esed gerek Irak Baas Partisi ile gerekse de Ürdün ile İsrail'e karşı işbirliğine gitmeyi savunurken Cedit ve taraftarları reddetmişti. Esed daha dışa dönük ve Arap dünyasında daha söz sahibi bir Suriye yaratma amacındayken, Cedit ve diğerleri tamamıyla sosyalist geçişe öncelik verilmesi gerektiğini savunuyorlardı (Van Dam, 2011: 63). Cedit ve destekçileri Lazkiye şehrinde oldukça nüfuz ve kuvvet sahibiyken Esed daha ziyade kırsal kesimdeki aşiretinden destek alıyordu. Anlaşmazlıklar büyüyünce Esed bir fırsatını bulup Baas Partisi'nin Lazkiye ofisini geçici olarak kapattırdı, Cedit destekçilerinin mallarına el koydurdu. Baas Partisi'ndeki Aleviler 1966'da Sünni komutanların, 1967'de ise Dürzi komutanların ordu içerisindeki etkisini kırmış ve baş başa kalmışlardı. İlk göreve geldiğinde siyasi olarak tutuklattıkları neredeyse tamamı Alevi olan Esed (Van Dam, 2011: 69), Cedit ve destekçilerini saf dışı bıraktıktan sonra mezhepçiliğin rejim için ve kendisi için ciddi bir tehlike oluşturduğunun farkına varmış, üstelik 1967 savaşında İsrail'e karşı alınan ağır mağlubiyetin sebeplerinden birisi olarak farklı mezhep mensupları arasındaki çekişmeyi görmüştür (Drysdale, 1979: 371). Ancak mezhepçilik karşıtı modern bir söylem kullanmaya başlayıp kabinenin ekserisini Sünnilerden kurmasına rağmen (Ma'oz, 1993: 101), geleneksel bir yöntemle başvurarak en önemli savunma ve istihbarat görevlerine sadece kendi ailesinden ya da aşiretinden olanları getirmeye başlamıştır (Van Dam, 1978: 209). Hama katliamında başat rolü oynayan ve sadece rejimi korumakla muvazzaf Saray Muhafızları Birliği'nin başında olan Esed'in kardeşi Rifat Esed 1984'te darbe teşebbüsünde bulunmuş ve ağabeyi tarafından ülkeden uzaklaştırılmıştır. Olaylar bittikten sonra Esed'in karşısına getirilen kardeşine 'rejimi devirmek istiyorsan, buyur devir. Rejim karşında duruyor, rejim benim,' dediği iddia edilmektedir

ve bu cümleler Esed'in aile bağlarını bile bir yere kadar öncelediğini ve en büyük amacının kendi iktidarını korumak olduğunu göstermektedir (Van Dam, 2011: 120).

Esed bir yandan da toplumu sekülerleştirme politikalarına devam ederek, doğrudan camiler ve tekkeler gibi İslami kurumları hedef almasa da anayasadan devlet başkanının Müslüman olması gerektiği zorunluluğunu çıkartmak gibi bazı faaliyetleri ile tepki toplamıştır. Baas Partisi içerisinde temsiliyet oranları oldukça düşen, toprak reformu ile fakirleşen ve Alevi nüfusun göç etmesiyle oluşan yeni sosyolojik dengeye itiraz eden Şam, Halep, Hama ve Humus gibi şehirlerdeki Sünniler, Esed'in bu tip uygulamalarını retoriklerinde kullanmaya başlayarak, toplumsal kökenleri 1940'lardan beri var olan Müslüman Kardeşler bünyesinde örgütlenmeye ve seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Esed her ne kadar sekülerizm sayesinde modern ve belli mezheplere mensup olmanın dezavantaj olmaktan çıkacağı bir toplum arzulasa da artan muhalefet karşısında geleneksel aşiret bağlarını ve azınlıkları öncelemiş oluyordu (Drysdale, 1979: 366). Kaldı ki Fransız etkisi ile kurulmuş ve sonraları azınlıkların eline geçmiş bir ordudan gelen ve toplumun tamamında meşruiyet sahibi olmayan Esed'in kırsalın durumunun iyileştirilmesi noktasındaki ve sosyalist ekonomideki ısrarı eski elitin yok edilmesi için kullanılan bir araca dönüşmüş ve Alevi yöneticiler nepotizm ve yolsuzlukla anılır olmuşlardı (Drysdale, 1979: 364).

Manifestolarında rejimin Aleviler tarafından yönetildiğine sıklıkla vurgu yapan Müslüman Kardeşler, Şam, Halep, Hama ve Humus gibi şehirlerde kuvvetli olup devletçi ekonomi politikalarına, sekülerizm ve modernizme tepkili İslamcı bir örgüttü. Çoğunluğu üniversite mezunu ve tüccar olan Müslüman Kardeşler mensupları İslami ölçülere göre yönetilen, ekonominin hür müteşebbislere bırakıldığı, ithalat-ihracatın devlet kontrolünde olmadığı ve toplanma, gösteri düzenleme, ticari ya da siyasi birlikler kurma ve gazete, dergi vs. çıkartma haklarının temin edildiği bir düzen istiyorlardı (Batatu, 1982: 13). Müslüman Kardeşler 1950'lerde daha milliyetçi ve sosyalist bir üsluba sahipken, Baas Partisi'nin ve ardından Esed'in iktidara gelmesiyle İslam ve Sünnilik vurgusunu daha fazla yapmaya başlamıştı. Kendi bünyesinde hem Sufi hem de Selefi akımları birleştiren, liberal ekonomiyi ve aynı zamanda sosyal adaleti savunan bu grup, Mısır'dakinin aksine geniş kitlelere hitap etmemekte, daha elit, eğitilmiş ve kapalı bir çevre içerisinde faaliyetlerini yürütmekteydi (Teitelbaum, 2011).

1979'da Halep'te çoğunun Alevi olduğu 32 harbiye öğrencisinin öldürülmesi ile başlayan olaylar Suriye'nin kırılğan toplumsal yapısını yeniden ortaya çıkartmıştı. Her ne kadar Müslüman Kardeşler olayla ilgisi olmadığını iddia etse ve rejim kendisini mezhebi ayrımların üstünde görse de kitlelerin harekete geçmesi mezhep motivasyonu ile olmuş ve her iki taraf da bazen alenen bazen de üstü kapalı bir şekilde bu hassasiyeti kullanmıştır. 1982'deki Hama ayaklanmasına ise sadece Müslüman Kardeşler mensupları değil, komünistler, ulusalcılar gibi farklı siyasi görüşlerin savunucuları ve şehir halkının, hatta bazı Aleviler de dahil olmak üzere neredeyse tamamı katılmış ve kuvvetli bir rejim karşıtı söylem kullanılmıştır. Hama'da birçok Sünni on yıl öncesine göre fakirleşmiş ve hem topraklarını hem de diğer ticari gelir kaynaklarını kırsaldan gelen Alevilerle paylaşmak zorunda kalmıştır. Üstelik şehrin sakinleri arasında farklı siyasi görüşten olanların sayısı çok fazla olup, bunların örgütlenmesine ve faaliyetlerine yürütülmesine izin verilmemekteydi. Öte yandan sayıları çok az olmakla birlikte bazı Aleviler de gerek aşiret farklılığı gerekse de ekonominin kötü gidişatı sebebiyle ki ortalama bir Sünni aile ile Alevi aile arasında büyük bir ekonomik fark yoktu, rejime karşı gelmişti (Faksh, 1984: 148). Ancak birlik içerisinde başlayan bu hareket kısa bir süre içerisinde mezhebi söylemlerin kullanıldığı bir Alevi-Sünni meselesine dönüşmüştür. Zira hem İslamcılar hem de rejim kendi destekçilerini elde tutabilmek ve faaliyetlerini meşru bir zemine oturtabilmek için mezhep söylemini kullanışlı bulmuşlardır. Böylelikle Hama isyanı Suriye'nin kırılğan mezhep, aşiret ve sınıf ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Hama isyanı Hama katliamına dönüştükten sonra ise Esed mezhepçiliğin her krizde ortaya çıktığını, kendisi için araçsallaştırılabilecek olsa da muhalifler için daha etkili olduğunu görmüş ve evkaf bakanlığını yeniden kurmuş, devlet başkanı olmak için Müslüman olma şartını tekrar getirmiş, daha sık camilerde görünür olmuş, yeni camiler inşa ettirmiş, konuşmalarında dini öğelere daha fazla vurgu yapmaya başlamış ve Sünni sermayedarlar ile işbirliği yapmak gibi bazı değişikliklere gitmiştir (Ma'oz, 1993: 102). Zisser'in (1999) tabiriyle Esed İslam'ı keşfetmeye başlamıştır.

2.3. İnfıtah, İttifak ve Dışarıda Kalanlar

Halep ve Hama olayları ve kardeşinin darbe teşebbüsünün ardından toplumda meşruiyetini sağlamak isteyen ve devletçi politikardan istediğini alamayan Esed, liberal ekonomi politikalarını

uygulamaya koyarak *infitah* ismi verilen bir dizi reform başlattı. Üstelik Baas Partisi'ndeki üniversite mezunu, orta gelir seviyesine sahip kişilerin sayısı artmış, İslamcı tüccarların ticari birlikler kurma, yurtdışı ile iş yapma gibi talepleri daha sesli dile getirilmeye başlanmış ve toplumun çeşitli kesimlerinden oluşan işçiler, öğretmenler, doktorlar 1964'te kapatılan sendikalarını tekrar kurmak istediklerini belirtmeye başlamışlardı. Baas Partisi üyesi bir yönetici altında faaliyetlerini yürüten ticaret odaları bu duruma bir son verilmesini ve Parti kontrolünün kalkmasını istiyordu. Hem İslamcı hem de seküler muhalifler, ki çoğunluğunu avukatlar, doktorlar, eczacılar gibi yeni yetişmiş, fakir ailelerden gelecek orta sınıf bir ekonomik gelire sahip olmuş gençler oluşturuyordu, aynı zamanda olağanüstü hal yasasının, işkencenin, keyfi tutuklamaların da sona ermesini istiyordu. Tabandan gelen ekonomik talep siyasi talepler ile paraleldi (Moore ve Salloukh, 2007: 66). Rejim siyasi taleplere tutuklama, işkence, müsadere gibi yollarla karşılık verirken ekonomik taleplere ise kendi kontrolünde genellikle Şamlı Sünniler ile rejim mensubu Alevi yöneticilerin işbirliği ile oluşan yeni bir burjuva yaratmak suretiyle cevap verdi (Heydemann, 1992). Sünniler, Dürziler ya da İsmaililer gibi belli bir bölgede yaşamayıp ülkenin tamamına yayıldıkları ve hepsi de İslamcı olmadığı için siyasi bir fraksiyon altında toplanamamakta, ülkenin tamamı için siyasi taleplerde bulunmakta ve daha ziyade ekonomik taleplerini dile getirmekteydiler (Faksh, 1984: 148). Ancak yine de ülkenin tamamına yayılabilecek bir siyasi kalkışmadan çekinen rejim de Sünni kitleleri ekonomik serbesti sayesinde kontrolü altına alabileceği zannı ile belli başlı sermayedarlara öncelik vermeye başlamıştı. Ekonomideki bu değişimlerde sadece iç faktörler değil aynı zamanda 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birçok Arap ülkesinin uluslararası piyasalara entegre edilmek istenmesi gibi dış faktörler de söz konusuydu (Perthes, 1992). Ancak rejim kontrolünde iş yapan sermayedarlar ülkede ne siyasi serbestlik istiyor ne de kârın adil dağılımı için çaba gösteriyor, otoriter rejimin sürdürülebilirliği için bir aygıt olarak işlev görüyorlardı (King, 2007: 434). Baas Partisi de mezhep farkı gözetmeksizin öncelediğini iddia ettiği köylü ve işçilere yavaş yavaş sırtını dönmeye başlıyordu (Hinnebusch, 1990). Sosyal devlet yardımlarının da kesilmesi ile şehre göç etmek zorunda kalan ve Sünni ya da Alevi olsun rejimle sıkı ilişkiler içerisindeki sermayedarların insafına bırakılan fakir köylüler yeni bir sınıf oluşturmaya, İslamcı muhalefetin yanında yer almaya başlıyor ve ekonomik temelli sıkıntılar, mesullerinden bir kısmı Sünni işadamları da olsa, yine mezhebi bir ton kazanıyordu (Lawson, 1997: 10). 2000'li yıllara gelindiğinde Elvira ve Zintl'in (2014) tabiri ile Baasçı toplum sözleşmesinin sonu geliyordu.

3. Beşar Esed Dönemi ve Savaşın Ayak Sesleri

Beşar Esed babasının ölümünün ardından yönetimin başına geçtiğinde Haddad (2005), Zisser (2003), Stacher (2011) ve Balanche (Lund, 2015) gibi birçok Suriye uzmanı Beşar Esed'in gerçekten Suriye'yi yönetip yönetmediğini sorgulamıştır. Bu sorgulamanın birkaç sebebinden bahsedilebilir. Birincisi Beşar Esed babası gibi güçlü bir figür olmadığı gibi, babasının halefi olarak görülen kardeşi Basil'in 1996'da bir trafik kazasında ölmesi üzerine siyasete girmiş, girmeye mecbur kalmıştı. İkincisi babası tüm kurumların üstünde bir lider olup birden fazla güç odağını bazen sert kullanarak bazen de tavizler vererek idare etmiş, ancak farklı mezhep ve bölgelerden olan bu güç odakları yönetime talip bir vaziyetteydi. Üçüncüsü ise neredeyse çökmek üzere olan bir ekonomiyi ve ciddi manada uluslararası baskı altında olan bir dış politikayı devralmıştı. Beşar Esed kendi meşruiyetini sağlamak için yönetiminin neredeyse ilk beş yılını çoğu Alevi olan nüfuzlu kişileri tasfiye etmekle geçirmiş, infitah politikalarını daha da hızlandırarak devam ettirmiş ancak babası gibi siyasi özgürlükler konusunda pek de cömert davranmamıştır. Baas Partisi'nin ve devletin halktan gittikçe kopması eski aşiret ve dini liderliklerin yeniden güç kazanmasına yol açmış (Ismail, 2009: 25), düzelmeyen ekonomi ve bitmeyen yolsuzluklar Arap Baharı ile birlikte halkı isyan etmeye itmiştir. Bu bölümde de ilk olarak Beşar Esed'in rejim içerisinde giriştiği güç mücadelesi anlatılacak ve Esed'in iktidarını sağlama almak için en fazla kendi mezhep mensupları ile çatıştığı gösterilecek ardından da halkı ayaklanmaya iten yanlış ekonomi politikaları irdelenerek, savaşın ilk çıkış noktasının ekonomi-politik bir bağlamda olduğu gösterilecektir.

3.1. Güç İspatı ve Siyasi Tasfiye

Henüz Hafız Esed hayattayken rejim içerisindeki birçok güç odağı Beşar Esed'i tabii halef olarak görmüş ve arkasında birleşmişlerdir. Babasının ölümünden hemen sonra meclis toplanmış ve anayasada başkan olmak için en az 40 yaşında olma şartını 34'e yani Beşar Esed'in yaşına indirmişlerdir. Kardeşi Mahir Esed'in 33 yaşında olması ise bu noktada meclisin Beşar Esed'den yana tavır koyduğunu göstermektedir. Ardından Beşar Esed Baas Partisi'nin genel sekreteri seçilmiş ancak Parti üyelerinin ortak

kararı ile Parti'nin ve halkın lideri unvanına kavuşmuştur (Quilty, 2000). Savunma Bakanı Mustafa Tlas bir mülakatta ya kendisinin ya da Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam'ın başkan olmasını düşündüklerini ama genç olması hasebiyle Esed'de karar kıldıklarını söylemiştir (Zisser, 2003: 17). Aslında bu açıklamalar Beşar Esed'in koltuğa eski elit yardımı ile oturduğunu ve büyük ölçüde onların nüfuzu altında olduğunu göstermektedir. Bu sebeple 'ya Esed eski adamları temizleyecek ya da onların bir oyuncuğu olacak,' kabilinden yorumlar yapılmaktaydı (Stacher, 2011: 212). Kendisini her an devirebileceklerini bilen, yapmak istediği reformlara genellikle karşı çıkan ve ellerinde bir kukla lider olmak istemeyen Beşar Esed yönetiminin ilk beş senesinde babasının döneminden kalma, çoğu da Alevi olmak üzere, yapmak istediği reformlara karşı çıkan birçok ismi istifaya zorladı (Ghadbian, 2001: 635). Öte yandan bakanlıklardan ve çeşitli devlet kurumlarından da kendisine karşı gelebilecek olan tüm kadroları tasfiye etti. Tasfiye edilen bu kadroların yerine daha çok yurtdışında okumuş, ülkenin kalkınmasına öncelik verebilecek Sünni ve Alevi birçok ismi getirdi. Ancak bu getirdiği isimler de siyasi olarak reformist değildi, zira Beşar Esed siyasi özgürlük taleplerini kendisi için tehdit gördüğünden ötürü hoş karşılamıyordu (Becker, 2006: 71). Öte yandan ismi yolsuzluk iddialarına karışmış birçok yöneticiyi görevden uzaklaştırırken, göreve geldiğinde yüzde 61'i Alevi olan ve birçok imtiyazdan istifade eden savunma ve istihbarat kurumlarının şeflerini adeta ülkenin değil rejimin koruyucuları haline getirerek bu en önemli iki kurumun sadakatinden emin oldu (Batatu, 1999: 215). Dışişleri ve içişleri bakanlığı gibi kilit kurumlarda da babasının yolundan giderek sadece kendi aşiretin olan isimleri karar alıcı mekanizmaların başına geçirdi (Becker, 2006: 66). Beşar Esed'in eski dönemden kalma isimleri tasfiye ettiğini gören ve ülkede siyasi özgürlükler anlamında da yeni bir sayfa açılmasını uman Müslüman Kardeşler ve diğer muhalif gruplar ilk zamanlarda rejimi suçlayarak, yeni Esed'e zeytin dalı uzattılar (Ghadbian, 2001: 637). Ancak Beşar Esed koltuğunu büyük ölçüde sağlamlaştırsa da siyasi olarak işler pek değişmediği gibi ekonomi de daha iyiye değil, daha kötüye gitmeye başladı.

3.2. Ekonomik Eşitsizlik ve Yaklaşan Ayaklanma

Beşar Esed iktidarı devraldığı anda Suriye ekonomisi patronaj, aile, aşiret ve mezhep bağları üzerinden kurulmuş devlet-burjuva ilişkisi ile yürütülmekte, rejim kendi güvenliğini sağlamak için ekonomik atılımları ve yatırımları sadece kendi mensup ve destekçilerine bırakmış durumdaydı. Şam merkezli ticaret odaları eliyle ülkedeki para akışı ve üretim 1980'lerden sonra ortaya çıkmaya başlamış olan ve büyük ölçüde Alevi-Sünni ittifakı içeren şirketler eliyle kontrol edilmekteydi (Hinnebusch, 1995: 250).

Suriye ekonomisi 2004'de kadar %2.4 oranında bir büyüme olmasına rağmen ciddi bir durgunluk içindeydi. Zira para akışının ve büyümenin temel sebebi ülkeden çıkarılan petrolün satışı ve Irak petrolünün Suriye üzerinden satılmasıydı. Ancak Irak Savaşı ile bu akış durunca ve Suriye'nin petrol rezervlerinde azalma meydana gelince ekonomik büyüme %1.7'lere kadar geriledi (Matar, 2012: 2). 2000'li yılların ortalarında işsizlik %20 civarındayken, nüfusun %30'u fakirlik sınırının altında yaşıyor, yaklaşık %10'u ise açlık sınırının da altında sayılan bir gelir kazanıyordu (Haddad, 2005: 11). Ortalama bir ailenin kira ve mutfak masrafı \$800 civarında tahmin edilirken, bir işçi maaşı \$300'den azdı (Matar, 2012: 3). Öte yandan Dünya Bankası istatistiklerine göre nüfus her sene %2.5 artmakta ancak yeni iş imkanları yaratılamamaktaydı. Körfez'den gelen yardımın kesilmesi, gelen sıcak paranın ise emlak yatırımı olarak kullanılması, ki bu durum ev ve arazi fiyatlarında fahiş bir artışa yol açmıştı (Matar, 2012: 2) ve ülkeye Birleşmiş Milletler yaptırımlarının uygulanıyor olması ekonomiyi daha da içinden çıkılmaz bir duruma sokuyordu. Kağıt üzerinde 2000'lerin ilk on senesinde ülkedeki yatırımları ve para işlem hacmi genişlemiş gözükse de yapılan yatırımlar kısa vadeli olup kalıcı iş imkanlarının neşet etmesine sebep olmuyor ve ülke refahına katkıda bulunmuyordu (Matar, 2012: 2). Rejimin özelleştirmelere ve yabancı sermayeli yatırımlara sıcak bakmaması işleme hale gelmiş birçok devlet kurumu için bir şeyler yapılmasının önüne geçiyordu (Becker, 2006: 74).

Rejim bu kötü gidişatın farkında olmasına rağmen hiçbir şekilde siyasi özgürlükler konusunda bir ilerleme kaydetmiyordu. Baas Partisi'ne açıkça imtiyazlar tanıyan seçim kanunu değiştirilmediği için yapılan tüm seçimlerde Baas Partisi meclisteki en fazla koltuğa sahip oluyor, diğer muhalif partiler sadece tabela partisi mesabesinde kalıyor, seçimlere katılım oranı da oldukça düşük seviyelerde kalıyordu (Ziadeh, 2013: 58). Aynı zamanda rejim, farklı çıkar gruplarını kendinden görmediği müddetçe ekonomiye ya da siyasete dahil etmiyordu ve ekonomik liberalizasyon faaliyetleri de patrimoniyal ilişkiler üzerine kurulu olduğu ve önceden beri genelde Şamli Sünni sermayedarlar eliyle yürütüldüğünden ötürü

(Hinnebusch, 1995: 307) sıkı bir politik kontrol altında olduğu için siyasi özgürlükler adına bir netice vermiyordu (Becker, 2006: 84). Ancak toplumdaki rahatsızlığı gidermek adına ve ekonomiye olan katkıları görüldüğü için bazı, özellikle de orta sınıf gelir seviyesine sahip eğitilmiş kişilere hitap eden, dini oluşumların bir sosyal yardımlaşma kurumu gibi faaliyet yapmasına izin veriyordu. Baas Partisi'nin aksine laikliğe ve devletçi ekonomi politikalarına karşı çıkan ve muhafazakar bir yapı öngören İslamcılar (Bayat, 2005) her ne kadar Hafız Esed döneminde bastırılmış ve yurtdışına kaçmak zorunda kalmış olsalar da bir kısmı Beşar Esed döneminde tekrar ülkeye dönerek bu sosyal yardımlaşma faaliyeti yürüten vakıf ve derneklerde toplanmaya başlamışlardı. Baas Partisi bünyesindeki işçi ve köylü birliklerine ayrılan bütçenin azaltılması ve ihtiyaç duyulan ekonomik kaynakların sivil toplum kuruluşları tarafından, bir başka ifadeyle halkın kendi arasındaki yardımlaşma ile tedarik edilmesinin istenmesi hem rahatsızlığı artırmakta hem de bu STK'ların gittikçe güç kazanmasına yol açmaktaydı (Hinnebusch, 2012: 95). Dini oluşumlara babasına nazarla daha müsamahalı yaklaşan ve konuşmalarında daha dini öğeler kullanan Beşar Esed bu gruplar sayesinde kitleleri siyasetten uzak tutmak ve siyasi meşruiyet kazanmak istemekteydi (Pierret ve Selvik, 2009: 591). Ancak aynı zamanda Baas Partisi'nin özünü oluşturan toplumsal eşitlik, kırsalın öncelenmesi, işçi ve köylülere herkesle eşit imkanlar götürülmesi gibi prensipler bir kenara bırakılmış oluyor ve bu boşluk yeni oluşumlar tarafından doldurulmaya başlanıyordu. 2011'de ayaklanma başladığı sırada Şam'da rejimin sunduğu ekonomik imkanlardan istifade eden ve Lazkiye gibi birden fazla mezhebin var olduğu ve karşılıklı birbirine muhtaç olma durumunun olduğu yerlerde bazı dini grupların isyana katılmadığı görülmüştür. Zira Suriye'de ulemanın bir kısmı hem rejim eliyle yaratılan burjuva ile yakın ilişki içerisindeyken hem de birçoğu zaten tüccar olup Baas Partisi reformları ile gördükleri zararlarını yeni ekonomi politikaları sayesinde bir nebze de olsa tazmin etmiş kimselerdi (Pierret, 2013: 146). Ancak Hama, Humus ve Halep gibi Baas yönetiminden en fazla mutazarrır olmuş ve ekonomik döngünün dışında kalmış, nüfusunun çoğunluğunun emek yoğun işlerde çalıştığı bölgelerde bu dini gruplar isyanın bayraktarlığını yapmışlardır (Pierret, 2013: 216). Zira bu grupların hastaneler açıyor, köylü ve işçiler gibi düşük gelirli kimselere yardım ediyor ve tabiri caizse zenginden alıp fakire veriyor olması halkı memnun ederken, rejim tarafından sağlanan imtiyazlardan faydalanan ama sosyal yardımlaşma ya da hayat koşullarının iyileştirilmesi bağlamında çaba göstermeyen kişilerin daha çok göze batmasına sebep oluyordu. Ancak ulemanın açıktan bir şekilde mezhepçilik propagandası yaptığı ya da tüccarlarla işbirliği yaparken ve yardım faaliyeti olarak ekonomik aktivitelerde bulunurken mezhep değil sosyo-ekonomik yapı, aile bağları ve patrimoniyal ilişkiler öncelikli plandaydı (Pierret, 2013: 152). Öte yandan Suriye ulemasının tamamı olmasa da en azından bir kısmı 21. Yüzyılda İslam'ın siyaset arenasına yeniden dönüş yaparak, ülkede ve bölgede İslami düzenlerin kurulacağını iddia ediyordu (Pierret, 2013: 164). Müslüman Kardeşler örgütü ise 2004'te yayınladıkları bir deklarasyonda İslam'ı referans alan bir hukuk ve demokratik bir Suriye çağrısında bulunuyordu (Pierret, 2013: 191). Böylelikle hem ulema hem de İslamcı muhalefet çağın gerisinde kaldığını düşündükleri sosyalist ve seküler Baas Partisi ideolojisine karşı çıkmış oluyordular. 2000'li yılların ortalarından itibaren hem İslamcılar hem ulema hem de seküler muhalifler rejime daha zor günlerle karşılaşmamak adına siyasi reformlar yapılması gerektiğini salık veriyor, hatta Türkiye'de iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin model olarak alınabileceğini söylüyorlardı (Pierret, 2013: 192). Ancak rejim tüm bu çağrılara kulağını tıkamış bir vaziyetteydi.

Suriye bozuk bir ekonominin yanı sıra her fırsatta ortaya çıkan siyasi baskıcılıktan bıkmış bir halde krize doğru ilerliyordu. Becker (2006) ve Balanche (2015) gibi Suriye'yi yakından takip eden kimseler henüz Arap Baharı ortada yokken mevcut ekonominin siyasi bir ayaklanmaya yol açabileceği uyarısında bulunuyorlardı. Halktaki rahatsızlık ise doğrudan mezhep meselesi ile ilgili değildi, çünkü rejim Sünni sermayedarları da beslemekteydi. Birçok Suriyeli savaştan hemen önce bölge politikalarının mezhep bağlamında değerlendirilemeyeceğini belirtse de (Phillips, 2015: 368) savaşın patlak vermesiyle rejimin varyetini her seferinde inkar ettiği ama her kriz anında da ustaca kullandığı mezhep enstrümanı yeniden ortaya çıktı.

4. Savaş ve Mezhep Retoriğinin Dönüşü

1990'lardan bu yana gittikçe kötüleşen bir ekonomi, uygulanan liberal ekonomi politikalarının halkın tamamının değil sadece belli bir eliti zenginleştirmesi, su, elektrik, yol gibi altyapı hizmetlerinin oldukça yetersiz olması ve hayat standartlarının gittikçe düşüyor olması ayaklanmayı hazır hale getirmiş, Tunus'ta başlayıp, Mısır, Libya ve Yemen'e yayılan Arap Baharı ise tetikleyici güç olmuştu (Ziadeh, 2013: 37). Ayaklanmanın ilk zamanlarında mezhep kelimesi doğru düzgün telaffuz dahi edilmezken rejim, azınlıkları harekete geçirmek ve asker ihtiyacını karşılamak için muhaliflerin mezhepçi bir

motivasyonla savaştıkları iddialarında bulunmaya başlayarak, azınlıklara kaderlerinin rejiminkiyle aynı olduğunu ve bu sebepten ötürü rejimi var güçleriyle savunmaları gerektiğini öğütlemeye başladı. Savaşın ikinci senesinden itibaren ortaya çıkan ve Suriye'deki İslamcılık anlayışından uzak, daha ziyade Körfez ülkelerindeki Vehhabi inanç sistemine benzer bir dini anlayışları olan radikal İslamcı gruplar da doğrudan mezhep argümanını kullanmaya başladılar. IŞİD'in Nusra Cephesi'nden ayrılması ve ele geçirdiği her yerde azınlıklara karşı sert bir tutum belirlemesi rejimin ekmeğine yağ sürmüştü. Öte yandan Türkiye ve Körfez'in rejimin karşısında İran ve Hizbullah'ın ise rejimin arkasında savaşa söylemsel düzeyde ya da fiili olarak müdahil olmaları savaşın bölgeselleşmesine ve tüm sosyo-ekonomik dengelerin hiçe sayılarak bir Sünni-Şii savaşıymış gibi lanse edilmesine sebebiyet verdi.

Bu bölüm öncelikle Beşar Esed'in ve rejiminin babası Hafız Esed'in 1982'de Hama'da yaptığı gibi muhalefeti bir anda kanlı bir şekilde de olsa bastırabileceği zehabına kapıldığını, fakat istediğini başaramayıp ülkenin kuzeyinde kontrolü kaybedince deniz tarafında yaşayan azınlıkları savaşın içine sürüklemek adına mezhepçilik söylemine başvurduğunu anlatmaktadır. Ardından Suriyeli olmayan radikal İslamcı örgütlerin Suriye halkınının ile benzeşmeyen İslami söylemlerinin içine mezhep unsurunu da katarak savaşa ve savaşmalarına meşruiyet kazandırmak istediklerini açıklamaktadır. Son olarak ise birden fazla bölgesel aktörün savaşa bir şekilde müdahil olmasıyla gündeme gelen Sünni-Şii savaşı, çatışmasının indirgemeci ve aceleci bir kanaat olduğunu savunmakta ve Suriye'de sosyo-ekonomik sebeplerle başlayan devrim hareketinin rayından çıkarıldığını iddia etmektedir.

4.1. Arap Baharı ve Rejimde Panik

2011 yılının Mart ayında Deraa'da küçük bir erkek çocuğunun gözaltında işkenceye uğraması ve feci şekilde darp edilmesi zaten ekonomik sorunlarla boğuşan halkın sabrını taşırdı. Arap Baharı diye nitelendirilen toplumsal olaylarla çalkalanan bölgede ayaklanması en muhtemel toplumlardan birisi olarak kabul edilen Suriye halkı bu vesile ile sokaklara döküldü. Düzenlenen gösterilerde atılan sloganlar doğrudan rejim karşıtı olup başka bir etnik ya da dini grubu hedef almıyordu. Arap Baharı'nın yaşandığı birçok ülkede atılan 'Yıkılsın bu rejim' ve kendisinde rejimin tecessüm ettiği düşünüldüğü için 'Def ol ey Beşar' sloganları duyuluyor ve halkın öfkesinin Suriye'yi neredeyse 40 senedir yöneten Baas Partisi'ne ve 30 senedir başta olan Esed ailesine yönelik olduğu görülmüyordu (Phillips, 2015: 360). Ayaklanmanın Deraa gibi 1960'lardan 1990'lara kadar halkın çoğunluğunun emek yoğun işlerde çalışması hasebiyle Baas Partisi'nin çok sayıda destekçi bulduğu (Drysdale, 1981) ancak liberal ekonomi politikaları ile sırtını döndüğü bir şehirde başlamış olması sadece bir tesadüf değildi. Üstelik gösterilerin hızlı bir şekilde Hama, Humus ve Halep'e yayılırken sahil tarafındaki azınlıkların yoğun olduğu Lazkiye, Tartus gibi şehirlerle Şam gibi rejimin ekonomik imkanlarından istifade edenlerin çoğunluklu olarak yaşadığı şehirlerde insanların daha tedbirli ve sakin olması da Suriye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve toplumsal bağları ile ilgiliydi. Her ne kadar bazı reform sözleri verilse ve bazı kanunlar hızlıca meclisten geçirilse de, ayaklanmanın rejim tarafından kanlı bir şekilde bastırılmak istenmesi sonucu ordunun içerisindeki Esed karşıtı birçok komutan isyan ederek Özgür Suriye Ordusu'nu (ÖSO) oluşturdular. Savaşın ÖSO'nun ilk iki yılında hızlı bir ilerleme kaydetmesi ve ülkenin kuzeyinde geniş toprakların kontrolünü ele geçirmesiyle rejimin asker ihtiyacı arttı. Suriye ordusunun büyük çoğunluğunun Sünnilerden oluşuyor olması ancak Hama, Humus, Halep, Deraa gibi büyük nüfuslu şehirlerden asker alınamaması sonucu rejim mezhep kartını ileri sürdü (Phillips, 2015: 369). Devlet televizyonlarında ve sosyal medya mecralarında yoğun bir propaganda başlatılarak muhalifler mezhepçi ilan edilmek suretiyle rejim yine bir kriz anında kırılğan mezhep dengesini araçsallaştırmak yoluna gitti. ÖSO yaptığı bir çok açıklamada kendi içerisinde Alevi komutanların da olduğunu, hedeflerinin herhangi dini ya da etnik bir kitle olmayıp sadece rejim olduğunu ifade ettiler. 2012 yılında ÖSO'nun kurucularından Riyad el-Esad ile Al-Jazeera tarafından yapılan bir röportajda, el-Esad etnik ve mezhebi ayırım gözetilmeksizin Suriyelilik kimliği şemsiyesinde bir Suriye kurmak istediklerini belirtiyordu. El-Esad'dan sonra ÖSO Genelkurmay Başkanı olarak göreve gelen Selim İdrisi ise Lazkiye'ye 2013 yılında düzenlediği bir seyahatte hedeflerinin Aleviler değil rejim olduğunu ifade ediyordu. Öte yandan rejim Alevilere ve azınlıklara kendisiyle birlikte hareket etmediği takdirde Irak'ta Saddam sonrası Sünnilerin tüm yaşanan olaylardan mesul tutuldukları gibi kendilerinin de mecburen muhaliflerin öfkesiyle muhatap olacakları propagandası yapıyor ve korku salınıyordu. Ülkeden gelen haberleri teyit etmek her zaman mümkün olmasa da iddialara göre Aralık 2012'de ÖSO'nun eline geçmek üzere olan Humus yakınlarındaki Akreb köyünde Suriye muhaberatı çocuklar da dahil olmak üzere tüm Alevileri, Sünnilerin eline geçmelerinden daha iyi olacağını söyleyerek katletmiş, fotoğrafları medyaya servis ederek failin Sünniler olduğunu iddia etmişti. Ancak katliamdan kurtulan az

sayıda Alevinin ÖSO'ya sığınması ve faillerin muhaberrattan olduğunu söylemesi rejimin uyguladığı taktiği gözler önüne sermişti (Qaddour, 2013: 71). Yapılan propagandalarda iki mezhep mensubu arasındaki tarihi husumetler hatırlatılıyor ve Sünnilerin kontrolü ele geçirmesi durumunda azınlıkların vaziyetlerinin Baas'tan önceki dönemlerden daha da kötü olacağı söyleniyordu. Bunun bir yansıması olarak daha önceleri Alevilerin Sünnilerin topraklarında ırgat olarak çalıştırıldıkları Beyda ve Banyas'ta Mayıs 2013'te kanlı bir katliam yapılmış ve yüzlerce Sünni sivil katledilmişti. Uygulanan taktiğin farkında olan ve durumu kabullenmeyen azınlık mensupları da rejimin hışmından payını alıyordu. Örneğin Beşar Esed ile aynı aşirete mensup olan gazeteci Samar Yazbek kitabında (2012) rejim karşıtı gösterileri haberleştirdiği ve rejimin istediği şekilde yazmadığı için gözaltına alınıp günlerce işkence gördüğünü ve sonunda hain ilan edilerek ülkeden zor kaçtığını anlatmaktadır. Kaldı ki rejim birçok Alevi muhalifi de mezhebinden ötürü kayırmamış ve kendisine tehlike gördüğü anda bir şekilde elimine etmiştir (Weeden, 1998: 503). Ancak rejim kendilerinin bir çıkmazda olduğunu göstererek, Aleviler başta olmak üzere azınlıkları mobilize etmeyi başarmış, kendisini mezhepçiliğin üstünde konumlandıran bir üslup ile muhalifleri mezhepçi gibi göstermiştir. Diehl'in (2012) tabiriyle rejim adeta Alevilere ve diğer azınlıklara 'öleceksek beraber öleceğiz,' demektedir. 2013'ten itibaren ortaya çıkmaya başlayan Selefi/Vehhabi İslam anlayışına sahip radikal örgütlerin 'Suriye vatandaşlığı' kimliği üzerine inşa edilmiş bir demokratik Suriye yerine doğrudan İslami bir Suriye için savaştıklarını deklare etmeleri de rejimin işlerini kolaylaştırırken ÖSO gibi muhalefetin çekirdeğini oluşturan grupları gölgede ve zorda bırakmıştır.

4.2. Radikal Örgütler ve Mezhepçiliğin Hakimiyeti

Suriye'de 1980'lerden bu yana Hama ve Humus başta olmak üzere Selefi akımın temsilcileri bulunuyordu, ancak çoğu rejim baskısından ötürü Suudi Arabistan başta olmak üzere yurtdışına kaçmışlardı. Tarihi olarak Suriye'deki Müslüman Kardeşler gibi İslamcı örgütlerle ve Sufiler ile sorun yaşayan ve bu grupları meşru görmeyen Selefi liderler (Weismann, 2005) Suriye'de patlak veren savaşı bir fırsat bilerek ülkeye döndüler ve El Kaide'ye bağlı olarak kurulan Nusra Cephesi isimli örgütte birleştiler. Aralarında yabancı savaşçılar olsa da üyelerinin çoğu Suriyeli olan Nusra Cephesi ilk olarak 2012'nin ortalarında El Kaide lideri Eymen El-Zevahiri'nin Suriye'de cihat çağrısının ardından sivillere yönelik olarak Şam ve Halep'te düzenlenen saldırılar ile ismini duyurdu. Ebu Muhammed el-Cevlani tarafından komuta edilen örgüt, Salih el-Arur isimli uzun yıllar Suudi Arabistan'da yaşamış olan bir Selefi liderin mezhepçi söylemleri ile gündeme geldi. Körfez'deki Arap monarşilerini destekleyen ve demokrasi gibi kavramları gayr-i İslami bulan örgüt ilk etapta ÖSO'ya Batı ve Türkiye desteği ile hareket etmek istediği için karşı çıkmış, Suriye'de İslami bir devlet kurmak için çaba göstereceklerini belirtmişlerdir (ICG, 2012). Örgüt Alevileri tamamıyla İslam dışında görerek kurulacak olan İslami devlette azınlıkların ancak cizye ödeyerek hayatlarını idame ettirebileceklerini belirtmiştir (Tashjian, 2012: 8). Ayaklanmanın en başından beri hem ÖSO'yu hem de sivil göstericileri El Kaide bağlantılı teröristler olarak gören rejim Nusra Cephesi'nin ortaya çıkışı ve mezhepçi söylemleri ile tabiri caizse rahat bir nefes almış oldu. Komutanlarından Mustafa El-Şeyh'in varlıklarından ve savaşa dahil olmuşluklarından 'gün geçtikçe daha da büyüyorlar ve kuvvetleniyorlar ki bu oldukça tehlikeli,' şeklinde yakınsa da (ICG, 2012) ve ÖSO bu Selefi gruplar tarafından kullanılan mezhepçi argümanı reddedip Alevi sivillere yönelik bazı saldırıları kınasa da grubun gölgesi altında kalmaya başlamıştı.

2006 yılında Irak El-Kaidesi olarak ortaya çıkan, Suriye'de bir süre Nusra Cephesi ile beraber savaşmış 2013 Haziran'ında bağımsız bir örgüt olduğunu ilan eden IŞİD ise mezhepçi argümana başvuran örgütlerin en başında gelmektedir. Sadece Sünni olmayanlara karşı değil, kendi dayattığı İslam anlayışına bir şekilde uymayan, başta Sufiler olmak üzere tüm grupları tekfir eden IŞİD hızla büyüyerek Suriye'de en fazla toprak kontrol eden örgüt haline geldi. Çoğunluğu Suriye toplumu ile alakasız ve Suriye ya da Suriyeliler için savaşmayan yabancı savaşçılardan oluşan örgüt, Suriye'de sosyal, sınıfsal ve ekonomik dengeleri gözetmeksizin ve şu an elinde bulunan Rakka ve Deyr ez-Zor'daki halkın arzusu tamamıyla İslami bir devlette yaşamakmış gibi hareket etmektedir. Ortaya çıkışından bu yana ÖSO tarafından meşruiyeti reddedilen örgüt, sadece rejim ile değil aynı zamanda ÖSO ile de savaşarak savaşa yeni bir boyut getirdi. IŞİD bir yandan Alevi ve Şiiileri doğrudan hedef alan söylemlerde bulunurken bir taraftan da Sünni gruplarla çatışması savaşta mezhepçilik söyleminin çıkarları örtmek için kullanılan bir araç olduğunu göstermektedir. Üstelik bu radikal örgütlerin sundukları İslam anlayışı halk tarafından her zaman sıcak karşılanmamış ve zaman zaman itirazlara yol açmıştır (Reese, 2014: 15). Ancak hem Nusra Cephesi'nin hem de IŞİD'in Batı desteğini, demokrasiyi ve demokratik değerleri reddederek, kendilerini

Ehl-i Sünnet inancının mümessili ve müdafisi olarak lanse etmeleri savaşın mezhepçi bir ton kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

4.3. Savaşın Bölgeselleşmesi ve Sünni-Şii Retoriği

İlk başladığından bu yana ABD, AB ve Rusya gibi uluslararası aktörler bir yana bırakılırsa savaşta Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve İran başat rol oynayan ülkelerdir. İran rejime hem silah hem askeri danışman hem de mali kaynak temin ederken (Reese, 2013: 14) diğer ülkeler muhalifler ile işbirliğine gitmişler ve Suriye’de rejim değişikliği talebinde bulunmaktadır. İran güdümündeki Lübnan merkezli Hizbullah örgütünün de fiilen savaşa müdahil olması ve bölgede Irak ve Yemen gibi mezhebi ayrımın kuvvetli olduğu ülkelerde de çatışmaların ve krizlerin var olması sadece Suriye’de değil fakat tüm bölgede bir Sünni-Şii savaşı/çatışması yaşanıyor gibi bir algıya yol açmıştır. Özellikle İran ve Suudi Arabistan’ın mezhepçi söylemlerden çekinmemesi ve özellikle Suudi Arabistanlı Şii din alimi Nimr el-Nimr’in 2016’nın başında idam edilmesinin ardından çıkan olaylarda Tahran’daki Suudi Arabistan büyükelçilik binasının ateşe verilmesi sonucu her iki ülkenin de doğrudan birbirini suçlar ifadelere başvurarak diplomatik ilişkilerini kesmesi Şii-Sünni çatışması söylemini kuvvetlendirmiştir. Türkiye daha tedbirli bir dil kullanarak hiçbir şekilde mezhep meselesini gündeme getirmeyip (Lawson, 2014:13), her fırsatta Suriye’de demokratik bir geçişi desteklediğini belirtse de Körfez ülkeleri ile olan çıkar birlikteliği Ankara’nın da Sünni tarafta yer alıyormuş imajının çizilmesine sebebiyet vermiştir. Öte yandan Hizbullah’ın doğrudan mezhep argümanını kullanarak ülkede savaşması ve kendisini Seleflerin kendilerini Sünnilerin koruyucusu gibi lanse etmesine paralel olarak Şiiilerin ve Alevilerin muhafızı ilan etmesi savaşın rengini değiştirmiştir. Ancak nüfusunun tamamı Sünni olan Suriye’deki Kürtlerin belli yerlerde muhalifler belli durumlarda ise rejim ile işbirliği içerisinde olması mezhep retoriğinin umuma teşmil edemeyeceğini göstermektedir. Üstelik Selefi örgütlerin birçok İslamcı grubu ve tarikatları tekfir etmesi, Suudi Arabistan’ın eskiden beri Müslüman Kardeşler örgütüne mesafeli durması ve hatta 2013 yılında Mısır’ın demokratik yollarla seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olan ve aynı zamanda Müslüman Kardeşler üyesi olan Muhammed Mursi’yi deviren darbeye alenen destek vermiş olması mezhebin farklı çıkar grupları tarafından bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bununla beraber medyada hakim olan diskur ve üslup birbirleriyle çıkar çatışması halindeki ülkelerin halklarının mezhebine göre yapılan ayrımlarla indirgemeci bir şekilde mevcut çatışmaları mezhepçi ilan etmektedir.³ Örneğin İran’ın Suriye rejimine verdiği desteğin mezhep birlikteliği olarak açıklanması tüm tarihsel vakıaları ve iki rejimin de siyasi ve mali çıkarlarını yok saymaktadır. Hafız Esed döneminden itibaren Suriye’nin Irak Baas Partisi ile liderlik rekabeti içerisinde olması ve İran-İrak savaşında Tahran’dan yana tavır koyması ve iki ülkenin arasında ticari serbestlik anlaşmalarının olması ve Suriye rejiminin İran ile Hizbullah arasında silah ve militan geçiş noktası olması gibi sebepler İran ile rejim arasındaki ilişkinin temelini oluşturmaktadır.⁴ Öte yandan Suriye rejiminin 10 yıldan fazla bir süreyle Lübnan’da asker bulundurması esnasında Hizbullah’tan yardım almış olması, İsrail’e karşı örgütü 2006’da desteklemiş olması, daha önce rejimin örgütü milis güç olarak kullanmış olması ve Hizbullah’ın Suriye rejim yıkıldığı takdirde varlığını devam ettirememeye korkusu vb. sebeplerden ötürü Hizbullah da rejim tarafında savaşa girmiştir. Hizbullah ile rejim arasındaki ilişkiyi sadece mezhep temelli görmek hatalı bir sonuca götürecektir.⁵ Bölgesel güçlerin savaşa müdahil olarak keskin bir dille birbirlerini suçlamaları ve mezhep argümanını kimi zaman alenen kimi zamansa ima yoluyla gündeme taşınmaları ve İslam anlayış ve uygulayış biçimlerinin birbirlerinininkinden gözle görülür biçimde farklı olması savaşın mezhepçi bir temele oturtulmasına yol açmış, Suriye halkının sosyo-ekonomik talepleri ile başlayan ayaklanma bölgesel güçler arasında bir rekabete dönüşmüş ve vekalet savaşları üzerinden yürüten, Kerr’in (2013) tabiriyle, yeni bir Arap Soğuk Savaşı ortaya çıkmıştır.

5. Sonuç: Mezhepçilik Söyleminin Çaldığı Devrim

Suriye çok farklı etnik ve mezhebi grupları tarih boyunca bünyesinde barındırmış, farklı devletler tarafından idare edilmiş ve birçok menfaatin birbiriyle çatıştığı ve çakiştiği bir toprak parçası olmuştur.

³ Örneğin Haziran 2013’te Al-Jazeera Televizyonu yapmış olduğu bir ankette ‘Suriye devriminin mezhep savaşına dönmesinden kim sorumlu diye bir soru sormuş ve Sünniler ya da Şiiiler olmak üzere iki seçenek sunmuştur. www.indexcensorship.org/2013/06/syria-aljazeera-poll/ Erişim Tarihi: 10.03.2016

⁴ İran-Suriye ilişkileri için bkz. Lawson, Fred H., (2007). “Syria’s Relations with Iran: Managing the Dilemmas of Alliance.” *The Middle East Journal* 61 (1): 29-47.

⁵ Suriye-Hizbullah ilişkileri için bkz. Samii, A. W. (2008). “A Stable Structure on on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship.” *The Middle East Journal* 62 (1): 32-53.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla beraber ülkede kontrolü ele alan Fransa bir yandan bir Alevi Devleti kurulmasına müsaade etmek suretiyle mezhebi dengeleri değiştirmiş, bir yandan da kırsal bölgelerdeki kimselere eğitim imkanı sağlayarak ülkede yeni bir sınıfın oluşmasının önünü açmıştır. Fransızların çekilmesiyle beraber oldukça istikrarsız ve darbelerle geçen 17 senenin ardından ordu içerisinde kuvvetlenmiş, modernist, sosyalist, milliyetçi, seküler ve azınlıklar tarafından domine edilen Baas Partisi 1963'te iktidara gelmiş ve ülkedeki sosyo-ekonomik dengeleri kökten sarsıcı reformlar yapmıştır. Yönetimin seküler tonu ve azınlıklar tarafından şekillendiriliyor oluşu toplumun kahir ekseriyetini oluşturan Sünniler de bir rahatsızlık yaratmış ancak asıl anlaşmazlık yapılan toprak reformu ile Halep, Hama, Humus ve Şam gibi ticaretin ve tarımın olduğu şehirlerdeki Osmanlı döneminde ortaya çıkmış eliten elinden geniş topraklarının alınarak kırsaldan gelen ve genellikle azınlıklara mensup olan kişilere verilmesiyle ortaya çıkmıştır. İslamcı muhalefetin yukarıda isimleri geçen şehirlerde ortaya çıkması ve ilk talepleri arasında devletin ekonomiyi tamamen kuşatıcı politikaları bırakması gerektiği söylemi toprak reformunun ve sosyalist politikaların bir neticesi olarak görülebilir. Baas Partisi ve Hafız Esed her ne kadar Deyr ez-Zor ve Rakka gibi Sünnilerin yaşadığı ve okul, hastane, yol gibi hizmetlerin götürüldüğü kırsaldan destek almış olsa da (Drysdale, 1981) önemli pozisyonlara getirilen Alevilerin zaman içerisinde yolsuzluk, nepotizm ve baskıcı tavırları rahatsızlığı artırmıştır. Esed, pragmatik ve kendi iktidarını korumaya meyyal bir tek adam olarak bazı Alevileri de kendisine tehdit olarak görmüş ve modernist söylemlerine karşın patrimonyal ilişkileri kullanarak özellikle ordu ve istihbaratta yüksek düzeyli yöneticileri seçerken sadece kendi aşiretinden olmasına dikkat göstermiştir. Kardeşi Rıfat Esed'in darbe teşebbüsü ise Esed'in kendi ailesine de belli yerlerde mesafe koymasına ve kabinenin neredeyse tamamını Sünni bakanlardan oluşturmak gibi tedbirler almaya itmiştir.

1970'lerde gündeme gelen, 1980'lerde uygulamaya konulan açılım manasına gelen infitah ismiyle anılan liberal ekonomi politikaları ise istenen sonucu vermemiş ve zenginle fakir arasındaki fark gittikçe açılmıştır. Rejim belli Sünni sermayedarlarla işbirliğine giderek kitleleri de kontrol edebileceğini düşünmüş, belli bir noktaya kadar başarı sağlamıştır. Ancak tarım politikalarının iflasi ile şehre başlayan göç, yeni iş imkanlarının yaratılamaması, yatırımların emlak ve hizmet sektörü odaklı olup ülkenin geneline refahı dağıtıcı yapıya sahip olmaması ve sosyal devlet anlayışının terkedilerek alt gelir mensubu insanların sermaye sahibi kimselerin insafına bırakılması halktaki öfkeyi gün be gün artırmıştır. Bununla beraber bitmek bilmeyen ve hatta sürekli olarak artan siyasi baskılar ve insan hakları ihlalleri Suriyelilerin sinmelerine sebebiyet vermiştir. Fransızlar döneminde azınlıkların orduya girmesi ve siyasi sahada yer almaya başlamaları Suriye'de yeni bir denge ortaya çıkarırken Hafız Esed döneminde bu yönetici azınlıkların çocuklarının ve okullar açılmasıyla beraber kırsaldaki akrabalarının toplumsal hayata dahil olması belli noktalarda mezhepler arası ittifaka yol açmıştır. Bu durum Suriye'de kimlik tanımlarının ve uygulanan politikaların sadece mezhep temelinde ele alınmayıp, şehirli-kırsal ayrımının da hesaba katılması gerektiğini göstermektedir.

Beşar Esed'in babasının koltuğuna geçmesiyle beraber ülkede bir reform rüzgarı esmeye başlamış, buna engel olabilecek Hafız Esed döneminden kalma birçok Alevi tasfiye edilmiş ve Müslüman Kardeşler gibi bazı muhalif örgütlerin diasporadaki temsilcileri Suriye'ye geri dönmüştür. Ancak Beşar Esed döneminde de siyasi baskılar azalmamış, ekonomi politikaları müreffeh bir toplum yaratmaya matuf olmamış ve halkın sıkıntıları katlanarak artmıştır. Ekonominin gidişatının farkında olan Beşar Esed babasının aksine dini gruplara daha müsamahalı davranmış ve bu grupların birer sosyal yardımlaşma kuruluşu gibi görev görmelerine müsaade etmiştir. Böylelikle kırsaldaki köylülerin, çiftçilerin ve şehirdeki işçilerin üzerinde din adamlarını kullanmak yoluyla etkili olabileceğini ve toplumsal rahatsızlığı azaltabileceğini uman rejim siyasi olarak ise bir ilerleme kaydedememiştir. Hem Beşar Esed hem de Hafız Esed döneminde ekonominin liberalleşmesine ortak olan sermayedarların ise siyasi özgürlük bağlamında bir talebi olmamış, sonradan müsamaha gösterilen dini gruplar ise muhtelif sebeplerle ama en çok da 1979-1982 arasında çıkan olaylarda sindirilmiş oldukları için siyasi bir şey talepte pek bulunmamışlardır. Ancak 2010 senesinde bölgeyi kasıp kavurmaya başlayan Arap Baharı Suriyeliler için bir ümit olmuş, Deraa'da yaşanan bir işkence vakası da kıvılcımın ateşlenmesine sebep olmuştur. Mezhebi ya da etnik kökeni fark etmeksizin kendisine tehdit olarak algıladığı herkesi hizaya çekmek eğiliminde olan ve daha önce Hama'da kanlı katliamlara girişen rejim aynı şekilde silahsız göstericilere sert davranmış ve olayların büyümesinde ittirici bir rol oynamıştır. Ordudan birçok komutanın ayrılıp ÖSO'yu kurarak silahlı mücadeleye başlaması ile panikleyen rejim derhal mezhepçilik kartını masaya sürmüş ve kendisini Alevilerin ve diğer azınlıkların tek müdafisi olarak deklare etmiştir. ÖSO'nun aksi yöndeki açıklamaları ve uygulamalarına rağmen azınlıklara yıkılması halinde Sünnilerin kendilerini Suriye'de yaşatmayacağını

ifade eden rejim, hem içeriye hem de dışarıya savaşın mezhepsel temelli olduğu propagandasını yapmaya başlamıştır. Buna mukabil, özellikle Suudi Arabistan'da diasporada olan bazı Selefi liderlerin ülkeye dönmesi ve El Kaide'nin cihat ilan etmesi ile kurulan ÖSO'nun aksine demokratik bir Suriye idealini reddeden Nusra Cephesi mezhepçi argümanlara başvurarak savaşta mezhep tonunun koyulmasına sebep olmuştur. Nusra Cephesi'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden ve hem Irak'ta hem de Suriye'de birçok şehri ele geçiren IŞİD de aynı şekilde Şii ve Alevi karşıtı bir retorik bellemiştir. Öte yandan savaşa İran'ın ve desteklediği Hizbullah'ın dahil olması ve bu ikiliye Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye'nin karşı çıkması ve Irak ve Yemen gibi hassas mezhebi dengelerin olduğu ülkelerde de çatışmaların çıkması Suriye savaşının bir Sünni-Şii savaşı şeklinde okunmasına sebep olmuştur.

Mezhep temelli bir okuma ülkeyi savaşa sürükleyen sosyo-ekonomik faktörleri ve zaman içerisinde ortaya çıkmış kırsal-şehirli çatışmasını görmezden gelerek indirgemeci bir tutum arz etmektedir. Savaş mezhep argümanı ile izah edildiği takdirde Suriye'de bir mezhebe mensup olmanın aynı zamanda bir toplumsal ve ekonomik sınıfa ve bir aşirete mensup olmak ile örtüşebileceği ve doğduğu ailenin mezhebine mensup olan ancak Baas yönetimi altında birçok kesimin, özellikle de Alevilerin sekülerleşerek mezheplerinin dini altyapısını bilmez hale gelmiş olmaları gerçeklerinin göz ardı edilmesi sebebiyle çabuk ve dolayısıyla hatalı yargılara ulaşılmaktadır (Lefevre, 2016). Ülkede yönetici elit ile dışarıda bırakılmışların modernizm, sekülerizm, milliyetçilik, ekonomi anlayışı gibi ana konulardaki anlaşmazlıkları, on yıllar boyunca devam eden siyasi baskı ve gittikçe büyüyen bir fakirliğe sebep olan bir ekonominin varlığı yok sayılarak, savaş esnasında kullanılan retorik ve propagandalar üzerinden derhal mezhep argümanına sarılmak birçok gerçeği yok saymak anlamına gelmektedir. Üstelik mezhep argümanı Şam gibi bazı şehirlerdeki Sünni elitin neden rejimle beraber olduğunu ya da mevcut Suriye hükümetinin ekserisinin neden Sünni olduğunu açıklamamaktadır. Suriye'nin önde gelen din adamlarından Üsâme Rıfai'nin 2012'de Şam'da rejim güçleri tarafından kuşatılan bir hastanede mahsur kalması üzerine Şam'daki şehirli ve rejimin sunduğu ekonomik imkanlardan yararlanan müritlerinin değil de şehrin kırsalında ve banliyölerinde yaşayan müritlerinin kendisine yardıma gelerek kurtarmaları da (Pierret, 2013: 232) mezhepçilik argümanının bazı noktaları es geçtiğini göstermektedir. Özü itibarıyla ekonomik ve sosyal sebeplerle başlayan ve bir halk ayaklanması olarak kabul edilebilecek Suriye'deki devrim arzusu rejimin ve radikal grupların tarihi ve toplumsal husumetleri körükleyerek kitleleri kendi şemsiyeleri altında toplamak için kullandıkları mezhep argümanı ile zehirlenmiş ve rakip bölgesel güçlerin de dahil ile savaş bir mezhep savaşı olarak deklare edilmeye başlanmıştır. Böylelikle birbiri ile çakışan birçok dinamik ve savaşın asıl sebepleri gölgede bırakılmıştır.

Kaynakça

- Allen, Phillip C. (1993). "Early Arab Nationalism and the Orthodox of Syria: A Comparative Approach to the Sectarian Environment." *The Arab Studies Journal* 1 (2): 43-45.
- Batatu, Hanna. (1981). "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for Its Dominance ." *Middle East Journal* 35 (3): 331-344.
- _____ (1982). "Syria's Muslim Brethren." *MERIP Reports* 110: 12-36.
- _____ (1999). *Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables and Their Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Bayat, Asef. (2005). "Islamism and Social Movement Theory ." *Third World Quarterly*. 26 (6): 891-908.
- Becker, Carmen. (2006). "Strategies of Power Consolidation in Syria Under Bashar al-Asad: Modernizing Control Over Resources ." *The Arab Studies Journal*. 13/14 (2/1): pp. 65-91.
- Diehl, Jakson. (2012). "Lines in the Sand: Assad Plays the Sectarian Card." *Journal of World Affairs*. 175 (1): 7-15.
- Drysdale, Alasdair. (1979). "Ethnicity in the Syrian Officer Corps : A Conceptualization." *Civilisations*. 29 (3/4): 359-374.
- _____ (1981) "The Regional Equalization of Health Care and Education in Syria since the Ba'thi Revolution." *International Journal of Middle East Studies* 13 (1): 93-111.

- _____ (1982). "The Assad Regime and its Troubles." *MERIP Reports* 110: 3-36.
- de Elvira, Laura Ruiz ve T. Zintl (2014). "The End of the Ba'thist Social Contract in Bashar al-Asad's Syria: Reading Sociopolitical Transformation Through Charities and Broader Benevolent Activism." *International Journal of Middle East* 46: 329-349.
- Faksh, Mahmud A. (1984). "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force." *Middle Eastern Studies* 20 (2): 133-153.
- Friedman, Yaron ve Yaron Frieman (2001). "al-Husayn ibn Hamdan al-Khasibi: A Historical Biography of the Founder of the Nusayri-Alawite Sect." *Studia Islamica* 93: 91-112.
- Friedman, Yaron. (2010). *The Nusayri – 'Alawis*. Boston: Brill
- Ghadbian, Najib. (2001). "The New Asad: Dynamics of Continuity and Change in Syria ." *Middle East Journal* 55 (4): 624-641.
- Haddad, Bassam. (2005). "Syria's Curious Dilemma ." *MERIP Report* 236: 4-13.
- Heydemann, Steven. (1992), "The Political Logic of Economic Rationality: Selective Stabilization in Syria." *In The Politics of Economic Reform in the Middle East*, ed. Henri J. Barkey. New York: St. Martin's Press
- Hinnebusch, Raymond. A. (1990). "Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party and Peasant." Colorado: Westview Press
- _____ (1993). "State and Civil Society in Syria." *Middle East Journal* 47 (2): 243-257.
- _____ (1995). "The Political Economy of Economic Liberalization in Syria ." *International Journal of Middle East Studies* 27 (3): 305-320.
- _____ (2012). "Syria: From 'Authoritarian Upgrading' to Revolution?" *International Affairs* 88 (1): 95-113.
- Hourani, Albert. (1947). *Minorities in the Arab World*. New York: Oxford University Press
- _____ (1968), "Ottoman Reform and Politics of Notables." *In The Modern Middle East*, ed. Albert Hourani, Philip S. Khoury and Mary C. Wilsion. Los Angeles: University of California Press. Pp: 83-109.
- Ismail, Salwa. (2009). "Changing Social Structure, Shifting Alliances and Authoritarianism in Syria." *In Demystifying Syria*, ed. Fred Lawson. London: Saqi Press. Pp: 13-28.
- Keialny, Ziad. (1980). "Land Reform in Syria." *Middle Eastern Studies* 16 (3): 209-224.
- Kerr, Malcolm H. (1971). "The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958-1970." London: Oxford University Press
- Khoury, Philip S. (1991). "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries." *The American Historical Review* 96 (5): 1374-1395.
- King, Stephen J. (2007). "Sustaining Authoritarianism in the Middle East and North Africa." *Political Science Quarterly* 122 (3): 433-459.
- Kramer, Martin. (1987) "Shi'ism, Resistance and Revolution içinde Syria's Alawis and Shi'ism." *In Shi'ism, Resistance and Revolution*, ed. Martin Kramer. Colorado: Westview Press. Pp: 237-254.
- Lawson, Fred H. (1997). "Private Capital and the State in Contemporary Syria." *MERIP Report* 213: 8-30.
- _____ (2014). "Implications of the 2011-13 Syrian Uprising for the Middle Eastern Regional Security Complex". *Center for International and Regional Studies Georgetown University School of Foreign Service in Qatar* 14: 1-45.
- Lefevre, Raphael. (2016). Elektronik posta vasıtası ile yapılan 16.03.2016 tarihli görüşme
- Lund, Aron. (2015). "The Political Geography of Syria's War: An Interview with Fabrice Balanche." <http://carnegiendowment.org/syriaincrisis/?fa=58875> Erişim Tarihi: 16.03.2016

- _____ (2016). Elektronik posta vasıtası ile yapılan 16.03.2016 tarihli görüşme
- Ma'oz, Moshe. (1993). "Asad's Leadership of Syria." *Oriente Moderno* 12 (6): 97-105.
- Makdisi, Ussama S. (2008). "Moving Beyond Orientalist Fantasy, Sectarian Polemic, and Nationalist Denial." *International Journal of Middle East Studies* 40 (4): 559-560.
- Matar, Linda. (2012). "The Socioeconomic Roots of the Syrian Uprising." *Middle East Insights* No 58: 1-4.
- Moore, Pete W. ve Bassel F. Salloukh (2007). "Struggles under Authoritarianism: Regimes, States, and Professional Associations in the Arab World." *International Journal of Middle East Studies* 39 (1): 53-76.
- Moosa, Matti. (1987). *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*. New York: Syracuse University Press
- Perthes, Volker. (1992). "The Syrian Economy in the 1980s ." *Middle East Journal* 46 (1): 37-58.
- Phillips, Christopher. (2015) "Sectarianism and Conflict in Syria." *Third World Quarterly* 36 (2): 357-376.
- Pierret, Thomas ve Kjetil Selvik. (2009). "Limits of Authoritarian Upgrading in Syria: Private Welfare, Islamic Charities and the Rise of the Zayd Movement." *International Journal of Middle East Studies* 41 (4): 595-614
- Pierret, Thomas. (2013). *Religion and State in Syria: The Sunni Ulema from Coup to Revolution*. London: Cambridge University Press
- Pipes, Daniel. (1989). "The Alawi Capture of Power in Syria ." *Middle Eastern Studies* 25 (4): 429-450.
- _____ (2011). "Syria After Asad: Sunnis vs. Alawis." <http://www.danielpipes.org/blog/2011/03/syria-after-asad>
Erişim Tarihi: 19.03.2016
- Qaddour, J. (2013). "Unlocking the Alawite Conundrum in Syria." *The Washington Quarterly* 36 (4): 67-78.
- Quilty, Jomana. (2000). "The Politics of Mourning." *Middle East International* Alıntılındığı yer: Stacher, Joshua. (2011). "Reinterpreting Authoritarian Power: Syria's Hereditary Succession ." *Middle East Journal* 65 (2): 197-212 .
- Reese, Aaron. (2014). "Sectarian and Regional Conflict in the Middle East." *Institute for the Study of War Middle East Security Report* (13)
- Yazbek, Samar. (2012). *A Woman in Crossfire: Diaries of the Syrian Revolution*. Çev. Max Weiss. London: Haus Publishing
- Samii, Abbas W. (2008). "A Stable Structure on on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship." *The Middle East Journal* 62 (1): 32-53.
- Seale, Patrick. (1990). *Assad: The Struggle for the Middle East*. California: University of California Press
- Stacher, Joshua. (2011). "Reinterpreting Authoritarian Power: Syria's Hereditary Succession ." *Middle East Journal* 65 (2): 197-212 .
- Talhamy, Yvette. (2008). "The Nusayri Leader Isma'il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)." *Middle Eastern Studies* 44 (6): 895-908.
- Tashjian, Yeghia. (2012). "Salafism in Lebanon and Syria; Ideology, Roots and the Future." *Strategic Outlook*
- Teitelbaum, Jacob. (2011). "The Muslim Brotherhood in Syria, 1945—1958: Founding, Social Origins, Ideology ." *Middle East Journal* 65 (2): 213-233 .
- Totten, Michael J. (2012). "Assad Delenda Est: The Case for Aiding Syria's Rebels." *World Affairs Institute* 175 (2): 15-21.
- Van Dam, Nikolaos. (1978). "Sectarian and Regional Factionalism in the Syrian Political Elite." *Middle East Journal* 32 (2): 201-210.

_____ (2011). *The Struggle for Power in Syria: Politics and Society under Asad and the Ba'th Party*. London: I. B. Tauris

Van Dusen, Michael H. (1975). "Syria: The Downfall of a Traditional Elite." In *Political Elites and Political Development in the Middle East*, ed. Frank Tachau. Cambridge: Schenkman Publishing Company

Weeden, Lisa. (1998). "Acting "As If": Symbolic Politics and Social Control in Syria ." *Comparative Studies in Society and History* 40 (3): 503-523.

Weismann, Itzhak. (2005). "The Politics of Popular Religion: Sufi's, Salaf'is, and the Muslim Brotherhood in 20th-Century Hamah." *International Journal of Middle East Studies* 37 (1): 39-58.

Ziadeh, Radwan. (2013). *Power and Policy in Syria Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*. London: I.B. Tauris

Zisser, Eyal. (1999): "Hafiz al-Asad Discovers Islam." *Middle East Quarterly* 6 (1): 49-56.

_____ (2003). "Does Bashar al-Assad Rule Syria?" *Middle East Quarterly* 10 (1): 15-23.

<https://www.indexoncensorship.org/2013/06/syria-aljazeera-poll/> Erişim Tarihi: 12.03.2016

<http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/10/20121013115029583126.html> Erişim Tarihi: 10.03.2016

<http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/08/13/FSA-chief-We-are-fighting-the-regime-not-Alawites-in-Latakia.html> Erişim Tarihi: 10.03.2016

[http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/131-tentative-jihad-syrias-fundamentalist-opposition.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Syria/131-tentative-jihad-syrias-fundamentalist-opposition.pdf) Erişim Tarihi: 11.03.2016

<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/08/syria-opposition-alawite-massacres-sectarianism.html> Erişim Tarihi: 11.03.2016